Т.В.Кушнірова

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ А.БЄЛОГО «ХРЕЩЕНИЙ КИТАЄЦЬ»

Спадщина російського письменника А.Бєлого (1880-1934) викликає численні дискусії перш за все самобутністю творчого методу митця. Художній доробок митця був сприйнятий сучасниками досить неоднозначно, а в радянські роки й зовсім не вивчався, оскільки у літературознавстві домінував міф про «нехудожність» творчості А.Бєлого. Лише наприкінці 1970-х років творчість письменника повертається до читача. З'являється безліч робіт, присвячених актуальним проблемам бєлознавства (Л. Долгополов, М. Гаспаров, З. Мінц, А. Лавров, Н. Кожевникова, Л. Новиков, В. Паперний, Л.Сілард, Н.Богомолова, А.Хайзен-Льове, Д.Бережна та ін.). Предметом їхнього дослідження стали естетико-філософські погляди символіста, особливості міфотворчості, хронотоп, мова, ритміко-звукова та лейтмотивна організація прози, однак ґрунтовного аналізу жанрово-стильових особливостей художньої автобіографії «Хрещений китаєць» ще не було здійснено у сучасному літературознавстві. Тож ми маємо на меті провести детальне дослідження даного роману, розглянути його жанрову природу, наративну структуру, закцентувати увагу на жанрових та стильових домінантах.

Автобіографічні полотна А.Бєлого, створені ним в «антропософський» період життя, й наразі викликають гостру зацікавленість, оскільки вони мають наскрізний мотив – відтворення історії розвитку душі, що символізує загальний духовний шлях людства. «Записки чудака», «История развития самосознающей души»,«Котик Летаев», «Крещеный китаец» (1921) є частиною грандіозного, замисленого в 1914-1915 роках, але не здійсненого задуму роману-епопеї «Моя жизнь». Дослідники зазначають, що письменнику притаманне романне мислення (Д.Бережна), відносять аналізований твір до жанру психологічного роману (Л.Долгополов) та наділяють мемуарними ознаками (О.Лавров). Д.Бережна визначає жанр «Хрещеного китайця» художньою автобіографією, комунікативна мета якої – збереження у колективній пам'яті інформації про своє життя [5, с.8], Л.Сілард, Н.Барковська [9; 2] називають твір романом-містерією, що є основою символістського бачення, а О.Філімонова наголошує на домінуванні міфологічної складової, що ґрунтується на філософсько-етичних ідеях Вл.Соловйова та антропософських поглядах Р.Штейнера, які продукують «містерійний сюжет про Душу Світу, що прагне до утвердження Божественного Всеєднання» [10, с.204]. Неоднозначність сприйняття тексту призводить до відкритості означеної проблеми, що стимулює появу нових наукових розвідок, присвячених даній темі.

Автобіографічна складова роману А.Бєлого, на нашу думку, є домінантною, оскільки твір ґрунтується на хаотично-суб'єктивному відтворенні

дійсності, де історичний аспект набуває надзвичайно важливого значення. «Доба, історія <…> відтворена свідомо; роман – наполовину біографічний, наполовину історичний; звідси поява на сторінках роману осіб, що дійсно існували (Усов, Ковалевський, Анучин, Веселовський та ін); однак автор вводить їх як історичну вигадку на правах історика-романіста» [4, с.506]. Автор уводить «ретро-картини» [288, с.39], оскільки має на меті відтворити прикмети минулого, що слугували культурним надбанням і визначали межі особистісного світу.

Сюжетна площина, відтворена в романі, має символічну природу і допускає декілька змістовних рівнів. Сюжет відтворює дитячі враження героя, пропущені крізь ракурс бачення уже зрілого письменника. Фактичний сюжет у романі відіграє другорядну роль, головна увага відводиться суб'єктивізму сприйняття героя. «Індивідуальна психологія розглядається А.Бєлим як надлюдська, як духовний світ трансперсональних подій. Вона стає одночасно універсально-людською, що і слугує для її інтерпретації в символічно-міфологічному контексті» [10, с.193]. Сам митець неодноразово наголошував, що його роман – це передовсім «документ свідомості», а не традиційне відтворення фактів із дитинства. Автор-наратор переповідає історію свого дитинства крізь ракурс бачення дорослого та не стає статичним «ідеалом», до якого рухається оповідач-дитина. Свідомості дитини й дорослого тотожні, що дозволяє подати змістовну складову відразу із декількох ракурсів.

На початку твору домінує репрезентативне відтворення дійсності: подані описи місця події, виписані головні герої (розділи «Кабинетик», «Папочка», «Бабушка, тетечка, дядечка», «Мамочка»). Однак для усвідомлення своєї індивідуальності герою необхідно пройти процес самоідентифікації, що й відбувається вперше в розділі «Эдакое такое свое» та стає рушієм до самоусвідомлення. Внутрішньосімейний конфлікт стає поштовхом для втрати героєм психічної стійкості, що проявляється передовсім в оніричному просторі. Протистояння батька й матері, що є сюжетоутворювальним фактором у романі, призводить до підсвідомих зрушень та наближає героя до межового стану. За твердженням Л.Долгополого, «всі герої Бєлого стають як умовними знаками широких символічних узагальнень, так і художньо достовірними типами зі своїм визначеним особистим і особистісним «складом», «дійовими особами» і «персонажами» [6, с.69]. За персоніфікованими постатями роману проглядаються різноманітні сили, що діють в душі Котика, і зіставляються з міфологічними архетипами «матері» й «батька».

Аналіз образів «Батька» й «Матері» дозволяє вибудувати опозицію «схід» – «захід», характерну для творчості А.Бєлого загалом. Підпорядкування суворим правилам, характерним для Сходу (батько), протиставляється творчій особистості матері, при портретуванні якої задіяні колористика та мелійний дискурс. Непристосованість до побуту батька зіставляється із практичністю матері, а Москва, що стає символом науки, яка здається герою нудною, значно різниться від Петербургу, що уособлює мистецтво (веселе, безтурботне),

представлене позицією матері. «Оставь: Петербург – это немцы» [3, с.15], – часто повторює батько письменника. Позиції батьків щодо виховання сина значно різняться: батько намагається інтелектуально розвинути дитину, мати – естетично. Під час сварок професор Летаєв змальовується грізним скіфом, на чому неодноразово наголошується в романі. «Східні» ознаки стають основою портретування героя: «Гром – в бороде, под усами, во рту: борода и усы: – обстрижется, вернется с совсем небольшой бородой, ставшей вдвое колючее, с шеею, ставшей полнее, с лицом уменьшившимся, – кажется зверским таким, изуверским таким... – рот: – широкий, просунутый верхней губою, съедающей нижнюю, спрятан щетиной сурово нависших усов, очень жестких и колющих поцелуем меня; так и кажется, рот разорвется в простецком, естественном лае» [4, с.471]. Мати письменника тонка поетична натура, тендітна та художньо довершена: «Мамочка села в столовой играть; уже хлынуло в ушки: хохочут уже надо всем. Запорхали события жизни в безбытии звуков; и мама, склоняясь над черным и резаным ящиком, взором ушла в белозубие клавишей; вижу: браслетка блистающе прыгает с маленькой ручки; серьга бриллиантит лиловенькой искоркой; мама припала головкою к звукам, дивуяся взлетными бровками (под завитушечкой) – звукам; она – разыгралась: не видит, не слышит» [4, с.483].

Дуальні позиції продукують протистояння двох начал: батьківського та материнського, що сприяють символізації дійсності та мають глибокий філософський підтекст. Ареною боротьби двох антитетичних начал стає душа маленької людини, що лише почала усвідомлювати себе частиною соціуму. Дане протистояння актуалізує наростання історіософських мотивів, що є константними у даному творі. Маленький герой намагається зрозуміти й прийняти різні точки зору, при цьому виробити особистий підхід, що дозволить вибудувати індивідуальний світ, комфортний та затишний.

Для роману характерна наявність символіки. Образ батька письменника кодується уже в назві твору та доходить рівня символу: «китаєць» – носій східного, дикого, стихійного, – обернений у православ'я, «хрещений». Саме такий синтез автор закладає в основу твору: роздвоєння як основа екзистенції (країни, сім'ї, особистості). Важливого значення у характеротворенні відіграє портретування: у зовнішності батька всіляко підкреслюються східні риси (обігрується схожість зі скіфом, моголом), індивідуальним є тяжіння до математичної логіки, захоплення Біблією тощо. Батько нагадує Котику китайського філософа «небом освеченного, духом просвеченного» [4, с.472]. Особистий життєвий досвід старшого Летаєва, хвилювання від внутрішньосімейного протистояння, соціально-побутові проблеми підкреслюють найголовнішу рису особистості професора: «святейшее» [4, с.472], що проявляється у знанні Священного письма і в глибокому розумінні проблем буття. Письменник відтворює «одержимость» «блаженного от многой мудрости», що ґрунтується передовсім на розміреності, регламентованості

життя, правилах, скоректованих філософами (Лейбніцем, Піфагором, Лаоцзи та ін.).

Дуальність змістовної складової проявляється й у часопросторовій площині, в якій співіснують декілька взаємопов'язаних хронотопів, що характеризуються взаємопроникненням. Центральним є хронотоп батьківського кабінету – особливий математично вибудуваний світ, де навіть Христос не Бог, а «Абсолют, так сказать» [4, с.586]. Інший просторовий шар – квартира в цілому, де повноправною господинею є мати, відтворена митцем у музично-колористичних тонах. У володіннях матері час не рухається, зводиться до абсолюту, у той час як топос міста, що відзначається значним просторовим розширенням, є змінною категорією, де постійно відбуваються сезонні зміни. Протиставлення даних часопросторів дозволяє письменнику закцентувати увагу на внутрішньосімейних конфліктах, значне місце серед яких посідають екзистенціальні мотиви.

Хоча автобіографічна складова передбачає «хронологічну канву», у даному різновиді художній час має риси неоднорідності, що передбачає перервність хроносу. Хронологія у романі представлена досить умовно, оскільки змістовна складова ґрунтується не лише на подіях 1885-1986 років, але й торкається всього дитинства. Часові й просторові координати роману характеризуються змінністю. Біографічний час, хоча і пов'язаний з історичним, досить суб'єктивний та порівнюється із «лякливим зайцем». Експерименти з часовим шаром дають можливість відтворити минувшину (гонитву скіфа за персом) або зпрогнозувати майбутнє (поряд із сучасними маленькому герою будівлями задіяні локуси, що не належать до даного історичного періоду). Особливістю тексту А.Бєлого є задієння прийому імперфекту (Н.Олександров), який дозволяє включати в текст біографічні епізоди, що стосуються інших часових проміжків (наприклад, від'їзд матері до Петербурга відбувся значно раніше описаних подій).

Стильовою особливістю роману А.Бєлого є прийом фрагментарності, що стає константним протягом усієї оповіді. Фрагментарність є композиційним принципом, що впливає на вільне оперування часопростором та допускає замовчування. Свідоме звернення до форми фрагменту в літературному тексті викликане передовсім специфікою наративної техніки письменника та автобіографічною складовою роману «Крещеный китаец».

Для доробку А.Бєлого характерний принцип автоінтертекстуальності, оскільки за задумом автора твори мали входити в один гіпертекст про історію становлення людської душі. «Тема спогадів виражається у численних модифікаціях інваріантного мотиву пам'яті, в поетиці автоінтертекстуального повтору, коли наступні тексти «пам'ятають» або «нагадують» попередні» [5, с.8]. Домінантним в оповіді є мотив пам'яті, який передається за допомогою символів, «переливів слів» [5, с.8], що допомагають відтворити становлення особистості. «Помню, бывало, – стоит он таким голованом, засунувши руку в жесткую бороду –пальцами, и приподнявши на лоб жестяные очки, наклонив

на-бок лоб со свирепою, лоб перерезавшей складкою, точно решаясь на страшное дело; рукой барабанит по двери; и – туловище перевернулося животом как-то наискось от плечей; ноги тоже поставлены косо; такой он тяжелый и грузный от этого перемещенья осей; – он стоит: – тарарахая пальцами в дверь, свирепеет; и – шепчется, шепчется, шепчется; страшно мне, страшно: какое-то есть тут «свое» [4, с.463]. Мотив пам'яті є домінантним у жанровому наповненні роману та проглядається крізь ракурс самоідентифікації персонажа. Герой оцінює своє життя, суб'єктивно осмислює минувшину за допомогою самоаналізу та самоспостереження.

Для роману характерним є принцип контрапункту, коли варіативно повторюються певні елементи тексту: ритмічні фігури, морфеми, слова, фрази, великі текстові фрагменти, синтаксичні конструкції та ін. Принцип контрапункту впливає передовсім на філософські мотиви, оскільки митець замислюється над онтологічними проблемами, втіленими у концептах життя, смерті, часу, вічності. У тексті варіативно повторюється думка про минущість часу, його швидкоплинність: «Уже побежал ветрогон, по дороге времен; само время, испуганный заяц, бежало, прижав свои уши» [4, с.489]. Категорії вічності зіставляються з моментом існування людини, її залежності від швидкоплинності часу. «Временно время; но – временно время; бормочет – отданными днями; и – раздается: нам в уши, нам в души!..» [4, с.507]. Дані сентенції контрапунктом проходять крізь сюжетні перипетії роману, органічно вписуючись у філософське потрактування жанрового змісту, що «кодується» у стислому вислові-лейтвотиві: «временно время».

Для даного роману характерна міжвидова дифузія, оскільки концептуально роман нагадує симфонію, де суб'єктивне багатоголосся змінюється індивідуальними партіями, наголосі на певній деталі, що особливо підлягає акцентуації. Дослідники (Н.Утехин, С.Леснєвський, А.Михайлов та ін.) неодноразово говорили про принцип «симфонії», характерний для творчості А.Бєлого. Митець намагався «синтезувати два різних види мистецтва, створити музичний твір засобами мови, підпорядкувати значення слова його музичному звучанню» [3, с.8]. Письменник неодноразово називав свої полотна «симфонічними», тобто такими, які відтворюють музичну тему в слові. Звідси й інтонаційний, музичний тон, особливості форми, експозиція сюжету, мова: «Крещеный китаец» складений із звуків шуманівської «Клейслеріани»; вона вишептана так, як вишіптується вірш…» [7, с.22]. У творі виокремлюється декілька сюжетно-музичних мотивів: побуту, космосу (вічності), біблійні мотиви. У сюжеті твору беруть участь персонажі, у яких виникає потреба за логікою оповіді. Це дозволяє дорослому оповідачеві «зануритися в дитячу душу», дати дитячим враженням адекватне пояснення. Провідним мелійним мотивом стає мотив «заходу» сонця, завмирання, затихання всього тлінного, оскільки у природі не існує нічого вічного. Даний автобіографічний твір можна окреслити «закатним», що визначає екзистенційно-суб'єктивну позицію автора у даному доробку. «Старый закат –

златоуст!» [4, с.602] – звучать у фіналі роману слова автора-наратора, який задає тон протягом усієї оповіді. Автобіографічно-історичний ракурс дозволяє не лише панорамно висвітити особливості доби, але й побачити глибоко узагальнену картину внутрішнього світу особистості переломного періоду.

Таким чином, жанр роману А.Бєлого «Хрещений китаєць» визначаємо як автобіографічно-психологічний роман-симфонію, з характерним домінуванням «ретро-картин» (О.Резник). У даному творі автобіографічна складова трансформується, зовнішній сюжет змінюється внутрішнім, на зміну «фактичній» правді приходить «лірична», підсилюється суб'єктивність і містифікаторський характер тексту. Константним стає мотив пам'яті, що проглядається крізь ракурс бачення героя-наратора, який відтворює події з позицій дитинства та зрілості. Для даного тексту характерне поєднання традиційної «романної» автобіографічної теми з епічним задумом, притаманним «ліричній» прозі, високий ступінь інтертекстуальності й лейтмотивності, домінантний статус формального чинника, що ріднить твір А.Бєлого з експериментальним романом XX століття.

Література

1. Александров Н.Д. Время в структуре повествования романа «Крещеный китаец» / Н.Д.Александров // Москва и «Москва» Андрея Белого. – М.: РГГУ, 1999. – С.153-160.
2. Барковская Н.В. Поэтика символистского романа: дис. … доктора филол.наук: 10.01.01 / Нина Владимировна Барковская. – Екатеринбург, 1996. – 461с.
3. Белый А. Серебряный голубь: повести, роман: вступ.ст. – Н.П.Утехин / А.Белый – М.: Современник, 1990. – 605с.
4. Белый А. Собрание сочинений. Котик Летаев. Крещеный китаец. Записки чудака / А.Белый – М.: Республика, 1997. – 543с.
5. Бережная Д.И. «Котик Летаев» и «Крещеный китаец» А.Белого в контексті російської художньої автобіографічної прози першої третини XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец.10.01.02 «Російська література» / Д.І.Бережная. – Харьков, 2005. – 19с.
6. Долгополов Л. Андрей Белый и его роман «Петербург»: монография / Л.Долгополов. – Л.: Сов. писатель, 1988. – 415с.
7. Лесневский С. Андрей Белый: Проблемы творчества: Статьи, воспоминания, публикации / С.Лесневский, А.Михайлов – М.: Сов.писатель, 1988. – 830 с.
8. Резник О.В. Великий Раскол: взгляд с того берега. Автобиографическая проза первой волны русской эмиграции: монография / О.В.Резник. – Симферополь: «Доля», 2010. – 336с.

9. Силард Л. Поэтика символистского романа конца XIX – начала XX в. (В. Брюсов, Ф. Сологуб, А. Белый) / Л. Силард // Проблемы поэтики русского реализма XX века. – Л.: СПбГУ, 1984. – С.265-286.
10. Филимонова А. Мифологизм и мистерия в символистском романе А.Белого («Крещеный китаец») / А.Филимонова // Acta Slavica Iaponica. – 2007. – Т.24. – P.188-204.

Анотація

Кушнірова Т.В. Жанрово-стильові особливості роману А.Бєлого «Хрещений китаєць».

У статті розглядаються жанрово-стильові особливості роману А.Бєлого «Хрещений китаєць». Виокремлюється жанровий зміст, аналізуються жанрові та стильові домінанти, основні мотиви (верху – низу, відкритості – замкненості, «світового дерева», «вертикалі»). Особлива роль відводиться хронотопам роману: екзистенційному, хронотопу пам’яті, дороги, роду тощо, розглядається їхній взаємозв’язок та ієрархія. Виділяються особливості індивідуального стилю письменника, а також його зв’язок із літературною традицією.

Ключові слова: Бєлий А., мотив, жанр, стиль, жанровий зміст, домінанта, хронотоп, літературна традиція

Аннотация

Кушнирова Т.В. Жанрово-стилевые особенности романа А.Белого «Крещеный китаец».

В статье рассматриваются жанрово-стилевые особенности романа А.Белого «Крещеный китаец». Выделяется жанровое содержание, анализируются жанровые и стилевые доминанты, основные мотивы (верха / низа, открытости / закрытости, «мирового дерева», «вертикали»). Особая роль отводится хронотопам романа: экзистенциальному, хронотопу памяти, дороги, рода и т.д., рассматривается их взаимосвязь и иерархия. Выделяются особенности индивидуального стиля писателя, а также связь с литературной традицией.

Ключевые слова: Белый А., жанр, стиль, жанровое содержание, доминанта, хронотоп, литературная традиция.

Summary

Kushnirova T.V. Genre-style features of novel of A.Bely «Baptized Chinese».

The article deals with the genre-style features of A.Bely’s novel «Baptized Chinese». Provided genre content, genre and stylistic analysis of the dominant, basic motives (top / bottom, opening / closing, «world tree», «vertical»). Special role allocate for novel’s chronotopes: existential, memory chronotope, road, family etc., discussed their relationship and hierarchy. Highlights of the individual style of the writer, and the relationship with the literary tradition.

Key words: A.Bely, genre, style, genre content, the dominant, chronotope, literary tradition.